

doi.org/10.34765/sp.0220.a02

POTENCJAŁ ROSYJSKIEJ EMIGRACJI POLITYCZNEJ W PROCESIE DEMOKRATYZACJI ROSJI NA PRZYKŁADZIE PAŃSTW BAŁTYCKICH

Streszczenie

Tematem badawczym niniejszego artykułu jest analiza przyczyn i charakteru migracji Rosjan, którzy w ciągu ostatniego dziesięciolecia wyjechali z Rosji z powodów ideologicznych i politycznych, i za kierunek migracji obrali Litwę, Łotwę lub Estonię. Obecnie w państwach bałtyckich, ze względu na bliskość geograficzną i krytyczny stosunek tych państw wobec Rosji, wielu rosyjskich emigrantów kontynuuje swoją działalność opozycyjną. Celem autorki jest zbadanie zasadności stwierdzenia, że działania rosyjskiej emigracji potencjalnie mogą stać się katalizatorem zmian systemowych w Rosji w przyszłości. Krytyczna analiza tematu dowodzi, że mimo dynamicznie rozwijającej się współpracy i inicjatyw podejmowanych przez emigrantów, ich efektywność jest niewielka, dlatego nie ma podstaw, by sądzić, aby za ich przyczyną miało dojść do rychłych zmian społeczno-politycznych w Rosji.

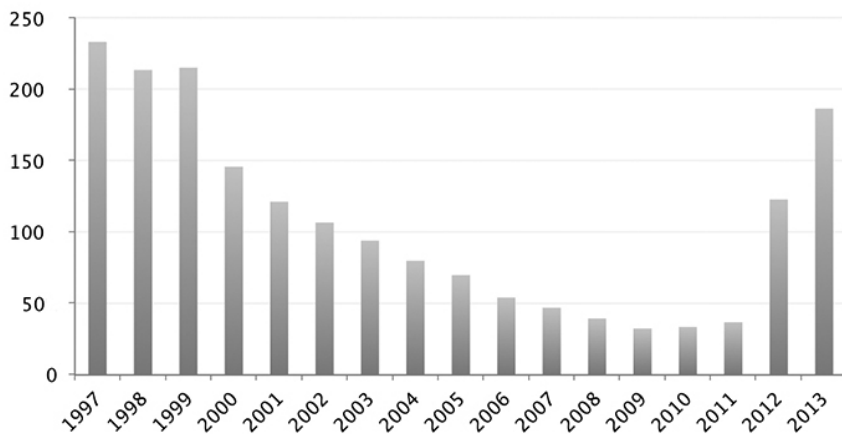
Słowa kluczowe: emigracja, państwa bałtyckie, demokratyzacja, Rosja.

Kody JEL: F22, F50

Wprowadzenie

W okresie 2014–2017 Rosję opuściła rekordowa liczba ludności, ponad 300 tys. osób rocznie (Newsru 2019). Dla Rosji emigracja jest szczególnie poważnym problemem ze względu na konsekwencje demograficzne, gospodarcze, społeczne oraz – w dłuższym okresie – na potencjał rozwojowy kraju. Współczesną falę emigracji należy wiązać z pogarszającymi się warunkami życia w Rosji oraz niestabilną sytuacją polityczną w kraju. Trend wzrastającej liczby emigrantów utrzymuje się od 2012 r., kiedy to Rosję opuściło ponad 122 tys. obywateli (w porównaniu do roku poprzedniego liczba ta zwiększyła się trzykrotnie) (wykres 1). Wyjątkowy pod tym względem był zwłaszcza 2015 r. Według danych Federalnej Służby Statystyki Państwowej (Rosstat, ros. Pocrtar) z Rosji wyjechało wtedy ponad 377 tys. obywateli (Radio Svoboda 2019)¹.

Wykres 1. Emigracja z Rosji w latach 1997–2013 (w tys.)

Źródło: Semenova (2015), Rosstat.

¹ Badania niezależnych ekspertów wskazują jednak na znaczne rozbieżności między liczbą rosyjskich emigrantów podaną przez Rosstat, a tą, która została odnotowana przez instytucje państw przyjmujących. Najbardziej zaskakujące były różnice w przypadku takich państw jak USA, Czechy i Węgry. Ekspertsi przypuszczają, że liczba Rosjan, którzy opuścili kraj mogła być 6 razy większa niż twierdzi Rosstat.

Emigranci wywodzą się przeważnie z klasy średniej, głównie z regionów Moskwy i Petersburga. Są to zwykle ludzie młodzi, osoby wysoko wykwalifikowane i wykształcone. Wzrosła liczba osób kończących studia; obecnie stanowią oni ponad cztery razy większy odsetek w porównaniu z 2012 r. Wśród głównych przyczyn wyjazdu emigranci wymieniają niestabilność ekonomiczną, korupcję, niedofinansowanie nauki i służby zdrowia, niskie dochody, słabość instytucji społeczeństwa obywatelskiego, arbitralność decyzji władz i instytucji, brak zaufania wobec systemu sądownictwa oraz brak bezpieczeństwa.

Najczęstszym celem emigrantów rosyjskich są Kanada, Australia, USA, Izrael oraz państwa Europy, głównie Niemcy i Francja. Emigranci preferują państwa z wysokim poziomem edukacji i opieki medycznej, z możliwościami rozwoju dla siebie i swoich bliskich. Na przykład właściciele małych przedsiębiorstw wybierają niedrogie państwa, w których mogliby z łatwością założyć własną działalność. Ci, którzy szukają pracy zarobkowej, wybierają bogatsze państwa. Dużą popularnością cieszą się także państwa bliskie kulturowo, które już mają własne rosyjskojęzyczne społeczności. Większość emigrantów uważa bowiem, że ważne jest utrzymanie więzi z Rosją nawet po wyjeździe. Dlatego Rosjanie wybierają jako miejsce docelowe Litwę, Łotwę i Estonię. Choć liczba współczesnych emigrantów z Rosji² w tych państwach nie jest znacząca w stosunku do ogólnej liczby ludności (0,2% mieszkańców Litwy; 0,4% Estonii i 1% Łotwy), państwa bałtyckie są atrakcyjne głównie ze względu na bliskość geograficzną oraz znajomość języka rosyjskiego wśród mieszkańców regionu. Przyciągają także sprawnym systemem administracji państwowej oraz przyjaznym wobec przedsiębiorców otoczeniem prawno-regulacyjnym (Litwa, Estonia i Łotwa zajmują odpowiednio 11., 18. i 19. miejsce w rankingu *Doing Business 2020* Banku Światowego, World Bank Group 2020), systemem prawnym, standardami życia, przystępnymi cenami oraz bliskością kulturową (mentalną) mieszkańców.

Wśród znaczącej liczby rosyjskich emigrantów warto zwrócić uwagę na wyraźną, choć niewielką grupę emigrantów politycznych, którzy ze względu na sprzeciw wobec władzy oraz obawę o prześladowania zostali zmuszeni do opuszczenia Rosji. Niniejszy artykuł ma za zadanie wskazać przyczyny i charakter ostatniej fali migracji z Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem tych osób, które wyjechały z Rosji z powodów ideologicznych czy politycznych i za kierunek migracji obrały Litwę, Łotwę lub Estonię. Obecnie w państwach

² Nie uwzględnia się tu emigrantów, którzy przybyli do republik bałtyckich w okresie sowieckim.

bałtyckich, ze względu na bliskość geograficzną i krytyczny stosunek tych państw wobec Rosji, wielu rosyjskich emigrantów kontynuuje swoją działalność opozycyjną. Celem pracy jest analiza zasadności stwierdzenia, że działania rosyjskiej emigracji potencjalnie mogą stać się katalizatorem zmian systemowych w Rosji w przyszłości.

Udział emigrantów w życiu społeczno-politycznym państwa, w tym wpływanie na proces decyzyjny poza jego granicami, może stanowić wyzwanie dla tradycyjnie pojmowanych stosunków międzynarodowych. Dotychczasowe badania wpływu diaspory na procesy polityczne (Mushtaq Abbasi 2010; Lyons, Mandaville 2010) pozwalają wnioskować, że tego typu działania organizacji społecznych i instytucji skupionych wokół kwestii humanitarnych i praw człowieka, mogą implikować pozytywne zmiany w kierunku transformacji systemowej czy demokratyzacji państwa. Dlatego analiza znaczenia i praktyki obywatelskiej emigracji jest istotna z punktu widzenia lepszego zrozumienia motywów ich działań oraz możliwych skutków politycznych (Koinova 2009). Krytyczna analiza tematu pozwoli stwierdzić czy rzeczywiście dynamicznie rozwijająca się współpraca i podejmowane przez emigrantów inicjatywy, mogą wpłynąć na zmianę sytuacji społeczno-politycznej w Rosji.

Uwarunkowania emigracji politycznej z Rosji

W pierwszych latach pierwszej prezydentury Władimira Putina istniały relatywnie sprzyjające warunki dla tworzenia i funkcjonowania różnych organizacji młodzieżowych oraz opozycyjnych ruchów liberalnych, prawicowych i lewicowych. Prowadzono kluby dyskusyjne i spotkania na tematy polityczne. W tym okresie wielu działaczy sprzyjało także ruchom narodowościowym i demokratycznym, w tym „pomarańczowej rewolucji” na Ukrainie, przy czym nie wykluczano wtedy demokratyzacji Rosji pod przywództwem Władimira Putina. Jednak stopniowe zaostrzanie kursu politycznego, ograniczanie swobód działań organizacji i represje doprowadzały do coraz częstszych konfrontacji między władzą a ruchem opozycyjnym w Rosji. Wzrastające poczucie tożsamości objawiające się falą ruchów narodowych, umacnianie elit sprzyjających Putinowi na Kaukazie, które stały się nowym punktem wsparcia dla reżimu oraz irytacja wynikająca ze słabości procedur wyborczych sprzyjały nasilaniu się niezadowolenia z sytuacji w państwie

i krytyki wobec władzy w Rosji. Punktem kulminacyjnym był masowy protest społeczny po sfałszowaniu wyników wyborów do Dumy Państwowej (4.12.2011 r.), które wygrała popierana przez prezydenta Jedna Rosja. Protest, w którym uczestniczyli liberałowie, nacjonaści, zwolennicy sił lewicowych, ekolodzy, członkowie organizacji obywatelskich i LGBT, zakończył się wielkim wiecem na placu Bolotnaya w Moskwie. Ten i wiele innych, m.in. zgromadzenia na placu Twerskim w Moskwie, stały się przykładem współdziałania wielu sił opozycyjnych. Cele protestujących były różne, chociaż dominowały postulaty: wzmocnienie konstytucjonalności i legalności procedur i instytucji państwowych oraz zmniejszenie ingerencji administracji w życie obywateli.

W konsekwencji postępującej fali niezadowolenia i protestów społecznych, władza zwiększała represje i zaostrzała ustawodawstwo legitymizujące obecny reżim (Przybyła 2012). Wielu protestujących na placu Bolotnaya zostało oskarżonych i skazanych w procesach pokazowych, lub zmuszonych do emigracji (Rogoża 2014). Wojna na Ukrainie zwiększyła niepewność reżimu, jednak go nie zdestabilizowała. Mogło wydawać się, że aneksja Krymu w 2014 r. wywołała w Rosji społeczną refleksję, która przyczyni się do zwiększenia obywatelskiej aktywności, jednak brak liczących się ugrupowań i charzmatycznych liderów nie wpłynęły na wzrost zaangażowania społecznego i otwartej krytyki władzy. Brak możliwości realnego uczestnictwa w polityce oznaczał dla większości ruchów obywatelskich i stowarzyszeń marginalizację lub całkowite zawieszenie działalności. Utrzymywany przez władzę w Rosji wysoki poziom napięcia politycznego, wywołany wojną na Ukrainie i w Syrii, konfrontacją z Zachodem czy ideą zagrożenia nuklearnego spowodowały przesunięcie priorytetów i odwrócenie uwagi obywateli od problemów społeczno-gospodarczych w państwie.

Opozycja w Rosji (koncesjonowana i niekoncesjonowana), podobnie jak całe społeczeństwo, jest bardzo podzielona, nie tylko ze względu na ideologię i program polityczny, ale także metody przyszłej demokratyzacji państwa. Część opozycyjnych liderów proponuje działania zgodne z procedurami demokratycznymi, inni opowiadają się za bardziej radykalnym kierunkiem, który zapewni rozpad reżimu Putina. Opozycjonistów dzieli także stosunek do aneksji Krymu i kwestia Donbasu. Efektywność opozycji obniżają również wzajemne niesnaski między liderami: Garri Kasparowem, Aleksiejem Nawalnym i Michaiłem Chodorkowskim, które nie wzbudzają zaufania społecznego (tabela 1), a w rezultacie nie pozwalają tworzyć wspólnych frontów politycznych przeciwko władzy w Rosji.

Tabela 1. Dynamika zaufania społecznego wobec polityków w Rosji (w proc.)

Nazwisko polityka	10.2019	11.2019	12.2019	01.2020
W.W. Żyrynowski	8,3	8,6	9,6	8,3
G.A. Ziuganow	5,6	5,0	5,3	4,4
A.A. Nawalny	1,5	1,3	1,9	1,4
K.A. Sobczak	0,0	0,1	0,1	0,2

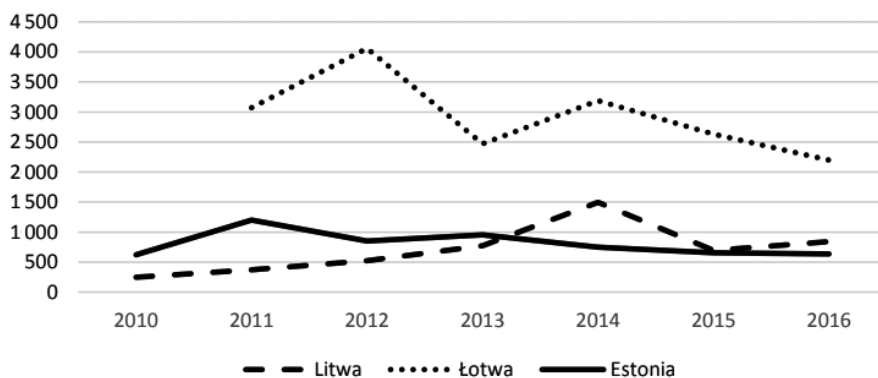
Źródło: ВЦИОМ (2020a).

Współczesna emigracja Rosjan na Litwę, Łotwę i Estonię

W latach 2010–2016 do państw bałtyckich przyjechało ponad 28 tys. obywateli Rosji, którzy otrzymali pozwolenie na pobyt. Dynamikę w tym zakresie zaobserwowano zwłaszcza w 2014 r. na Litwie. Z kolei wysoki współczynnik imigracji na Łotwę (2,5–4 tys. rocznie) utrzymywał się głównie z powodu liberalizacji przepisów zachęcających do inwestycji zagranicznych na Łotwie (wykres 2). Łotwa wprowadziła szereg zmian prawnych i administracyjnych, zachęcających przedsiębiorców zagranicznych do inwestowania (*Jemberga, Sprinģe* 2015). Z jednej strony miały one podnieść atrakcyjność inwestycyjną państwa i zwiększyć wpływy finansowe do budżetu Łotwy, a z drugiej – stanowić remedium na wyraźny problem demograficzny na Łotwie (Certus 2017). Na podstawie poprawek do ustawy dotyczącej migracji inwestycyjnej Łotwy, które weszły w życie 1.07.2010 r., ułatwiono procedurę otrzymania zezwolenia na pobyt tymczasowy. Zezwolenia na pobyt udzielano na podstawie: 1) zakupu nieruchomości, 2) zakupu obligacji państwowych lub 3) inwestycji kapitału w określonej sumie w bankach lub przedsiębiorstwach na Łotwie. Zgodnie z obowiązującym prawem, zezwolenie na pobyt stały jest możliwe, jeżeli osoba posiadająca zezwolenie na pobyt tymczasowy przebywała na Łotwie w ciągu 5 lat z przerwami nie większymi niż 6 miesięcy lub z przerwami wynoszącymi łącznie nie więcej niż 1 rok. Program okazał się bardzo efektywny, a preferencyjne warunki dla zagranicznych inwestorów skłoniły wielu przedsiębiorców do zakupu nieruchomości. Na nowych przepisach najbardziej zyskali Rosjanie, gdyż nieruchomości

na Łotwie były stosunkowo tanie i dostępne nawet dla Rosjan z klasy średniej, a wszechobecność języka rosyjskiego ułatwiała akulturację. Łotewskie przepisy pozwalały właścicielom nieruchomości uzyskać pozwolenie pobytu na Łotwie, a tym samym pobyt w Unii Europejskiej. Na lokalizację swoich inwestycji wybierali regiony zamieszkałe przez liczną społeczność rosyjskojęzyczną, ze względu na łatwość znalezienia szkoły rosyjskiej oraz kontaktów w języku rosyjskim. Według różnych szacunków, w trakcie trwania programu na Łotwę przyjechało około 17 tys. osób, z których 90% stanowili obywatele Rosji (Jemberga, Kolesnikova 2018). Dominowała wśród nich klasa średnia: przedsiębiorcy, dziennikarze, działacze polityczni i społeczni, urzędnicy administracji, artyści i specjaliści IT, którzy w tym okresie zainwestowali na Łotwie ponad 1,3 mld EUR. Ze względu na znaczne zainteresowanie programem wśród rosyjskojęzycznych inwestorów oraz pogarszające się relacje z Rosją władze Łotwy postanowiły jednak ograniczyć liczbę imigrantów. W latach 2015–2016 parlament łotewski dyskutował na temat mechanizmów ograniczania imigracji z Rosji przez wprowadzenie utrudnień w procesie otrzymywania pozwolenia na pobyt. Podniesiono minimalną cenę nieruchomości lub inwestycji umożliwiającą otrzymanie zezwolenia na pobyt, wzrosły także ceny nieruchomości na Łotwie. Dodatkowo spadek wartości rubla oraz poprawka z 2016 r. wprowadzająca obowiązek opłaty 5 tys. EUR za przedłużenie zezwolenia na pobyt o kolejne 5 lat dla każdej osoby korzystającej z programu spowodowały, że jego popularność spadła.

Wykres 2. Rosjanie: emigracja na Litwę, Łotwę i do Estonii w latach 2010–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Oficialiosios Statistikos Portalas (2020); Centrālā Statistikas Pārvalde (2020); Eesti Statistika (2020).

Dla Rosjan zakup nieruchomości stwarza możliwość pobytu przez dłuższy czas w państwach bałtyckich, a w rezultacie gwarantuje większą stabilność ekonomiczną. Dla części inwestorów pozwolenie na pobyt w państwach bałtyckich to jedynie przepustka do Europy. Wielu z nich nie myśli o powrocie do Rosji, obawiając się niejasnych zasad rynkowych, korupcji, braku stabilności waluty czy ograniczenia dostępu do rynków zachodnich. Nazywa się ich „nowymi Rosjanami” w nawiązaniu do wykształconej w latach 90. nowej klasy średniej – elit ekonomicznych reprezentujących urzędników, bankierów, artystów, przedsiębiorców, o różnym pochodzeniu i zróżnicowanych systemach wartości, którzy w warunkach rosyjskiej gospodarki wolnorynkowej znaleźli możliwości rozwoju ekonomicznego (Balzer 2003; Пастухов 1993). Współcześni emigranci rosyjscy są aktywni, otwarci, deklarują szybką integrację, naukę języka państwowego i chęć naturalizacji. W obronie swoich interesów na Łotwie założyli organizację „Nowi Łotysze”, podkreślając pozytywny stosunek do władz na Łotwie.

Inicjatywy emigracji rosyjskiej w państwach bałtyckich

Państwa bałtyckie ze względu na bliskość geograficzną i krytyczną politykę wobec Rosji stały się naturalnym kierunkiem migracji Rosjan i sprzymierzeńcem ich politycznej działalności na emigracji³. Chociaż dokładna liczba rosyjskich emigrantów politycznych z ostatnich lat nie jest znana, ich odsetek wzrósł zwłaszcza po 2011–2012 r. (tzw. generacja Bolotnaya). Wobec zaostrego się reżimu autorytarnego i bezkompromisowości władz rosyjskich wobec opozycji, z obawy o własne bezpieczeństwo wielu aktywistów zdecydowało się na wyjazd z Rosji. Są to emigranci polityczni (ros. политэмигранты), którzy spoza granic obserwują sytuację w Rosji i starają się wpłynąć na proces demokratyzacji państwa, organizując debaty, monitorując wybory, informując

³ 27.02.2018 r., w trzecią rocznicę śmierci Borysa Niemcowa miejskie władze Waszyngtonu zmieniły nazwę placu przed ambasadą Rosji na Plac Borysa Niemcowa. Podobne decyzje podjęły samorządy w Wilnie w sierpniu 2018 r. oraz w Kijowie (w 2019 r.), gdzie oficjalnie otwarto skwer Borysa Niemcowa. Także władze Pragi zapowiedziały chęć zmiany nazwy placu, przy którym znajduje się ambasada Rosji, dla uczczenia działalności tego opozycjonisty. Decyzje te za każdym razem wywoływała krytykę ze strony Moskwy. Co roku 27 lutego, w rocznicę śmierci opozycjonisty, w wielu europejskich miastach, w tym w Wilnie, Rydze i Tallinie, odbywają się marsze ku jego pamięci, prelekcje filmów oraz debaty.

zachodnie media o sytuacji w Rosji. To ludzie aktywni, zaangażowani, zaznajomieni ze sprawami politycznymi i ekonomicznymi w Rosji, niegodzący się z istniejącym stanem rzeczy. Pesymistycznie patrzą na perspektywy gospodarcze, na przyszłość oświaty, systemu opieki zdrowotnej. Jeszcze bardziej obawiają się o przyszłość osobistą, perspektywy życia, możliwości rozwoju zawodowego, gdyż obecna sytuacja w Rosji ogranicza im możliwości rozwoju i urzeczywistnienia własnych zawodowych planów, a wielu grozi kara więzienia. W państwach bałtyckich osoby te szukają swobód ekonomicznych i politycznych, wolności dla rozwoju własnych działalności i przedsiębiorstw (np. artyści i dziennikarze reprezentujący liberalne podejście w mediach rosyjskojęzycznych) oraz działań społecznych. Dodatkowo – jako emigranci polityczni – otrzymują szereg praw społecznych i politycznych w państwie przebywania. Np. na Litwie status ten zezwala na stały pobyt, który w rezultacie oznacza nadanie praw przysługujących obywatelom Litwy, z wyjątkiem prawa do pracy w organach państwowych, służby w armii, prawa do głosowania (czynnego i biernego) w wyborach parlamentarnych i prezydenckich. Emigranci mogą głosować w wyborach lokalnych. Państwa bałtyckie udzielają im pomocy w zakwaterowaniu, znalezieniu pracy i nauce litewskiego, łotewskiego i estońskiego.

Państwa bałtyckie wyrażają poparcie dla Ukrainy w jej procesie stowarzyszeniowym z Unią Europejską (UE) i angażują się w działania na rzecz demokratyzacji Rosji (Kuczyńska-Zonik 2019). Estonia (2016), Litwa (2017) i Łotwa (2018) przyjęły tzw. ustawę Magnickiego, na mocy której osoby oskarżane o przestępstwa korupcyjne, pranie brudnych pieniędzy, łamanie praw człowieka lub ci, którzy podzegli do tego typu przestępstw, będą pozbawieni prawa wjazdu do tych państw. Na listach znaleźli się m.in. rosyjscy urzędnicy państwowi, funkcjonariusze i sędziowie. Największą platformą rosyjskiej opozycji poza Federacją Rosyjską i niewątpliwie najważniejszą formą działań na rzecz demokratyzacji Rosji w państwach bałtyckich jest Forum Wolnej Rosji (Free Russia Forum 2020). Inicjatywa została zapoczątkowana przez rosyjskich emigrantów, w tym działaczy społecznych, polityków, ekspertów międzynarodowych, blogerów i dziennikarzy, zajmujących się polityką wewnętrzną Rosji, kryzysem politycznym i gospodarczym oraz sprawami międzynarodowymi, a także przy poparciu wielu polityków litewskich oraz europejskich środowisk obywatelskich. Odbyna się ono dwa razy w roku (pierwsze miało miejsce w 2016 r. w Wilnie). Jego liderem jest przebywający od 2013 r. na emigracji rosyjski szachista Garry Kasparow. Obecnie w prace Forum zaangażowane są setki działaczy obywatelskich, w tym mieszkańcy Rosji i emigranci. Należą

do nich działacze z ponad 50 regionów Rosji, reprezentujący różne organizacje opozycyjne i działające na rzecz praw człowieka, w tym partię PARNAS, „Otwartą Rosję” Michaiła Chodorkowskiego, zespół Aleksieja Nawalnego, partię „Jabłoko”, Centrum Praw Człowieka „Memorial” i inne. Wśród uczestników dotychczasowych edycji wydarzenia było wielu aktywistów z Białorusi, Czech, Estonii, Finlandii, Litwy, Niemiec, Polski oraz Szwecji, m.in. Vytautas Landsbergis (głowa państwa litewskiego w latach 1990–1992), Maria Alyokhina (Pussy Riot), Konstantin Eggert (dziennikarz, publicysta), Ilja Ponomariow (były poseł do Dumy Państwowej FR).

Forum jest więc platformą międzynarodowej debaty dotyczącej Rosji i jej polityki zagranicznej, współpracy z UE, rozwoju ekonomicznego i społecznego oraz alternatywy dla systemu politycznego Putina. Między innymi z tego powodu rosyjska Antyfaszystowska Rada anty-Majdanu wpisała wiele państw europejskich, a wśród nich Litwę, Łotwę i Estonię, na „czarną listę” i uznała za „nieprzyjazne rosyjskim patriotom”. Wiele podobnych inicjatyw świadczy o zaangażowaniu rosyjskich emigrantów w działalność na rzecz procesów demokratycznych w Rosji. W 2014 r. z inicjatywy Borysa Niemcowa powstała strona internetowa informująca o przestępstwach korupcyjnych urzędników i posłów w Rosji, tzw. Miejski skaner (Муниципальный сканер), prowadzona wolontaryjnie przez rosyjskich emigrantów na Litwie. Podobny projekt obywatelski pod nazwą Activatica.org realizują emigranci w Estonii. Od 2015 r. działa stowarzyszenie obywateli rosyjskich na Litwie – Rusijos dialogas – koordynujące działalność emigrantów politycznych w tym państwie. Organizują oni pokazy filmów, wystawy, dyskusje, akcje na rzecz demokratycznych wyborów w Rosji (m.in. akcje pamięci Borysa Niemcowa⁴, mityngi na rzecz obrony zatrzymanych dziennikarzy i działaczy politycznych) (Delfi.lt 2019) oraz współpracują z organizacjami praw człowieka. W Wilnie utworzyli pierwszy EuroCube na rzecz „więźniów z placu Bolotnaya”, w który zaangażowali rosyjskojęzycznych Litwinów. Rozwój nowych technologii, w tym media społecznościowe, umożliwiają także dostarczanie obiektywnych informacji i promocję kampanii społecznych. M.in. z inicjatywy rosyjskich aktywistów z Litwy, Łotwy, Estonii, Polski i Niemiec powstał portal informacyjny Russia Tomorrow.

⁴ Minister spraw zagranicznych Litwy Linas Linkevičius powiedział, że Borys Niemcow jest symbolem walki o wolność nie tylko w Rosji, ale i na świecie (TVP Info 2018).

Wnioski

Wymienione inicjatywy są inspirowane i wspierane przez rosyjskich działaczy politycznych i społecznych, którzy jako emigranci polityczni znaleźli się poza granicami Rosji i w ten sposób angażują się w działania na rzecz demokratyzacji kraju, manifestując swoje niezadowolenie w związku z rozwojem wydarzeń w Rosji. W ocenie Rosji działania te inicjowane są przez emigrantów, których głos jest marginalny i nie ma żadnego znaczenia. W rosyjskich mediach Forum Wolnej Rosji zarzucano zależność i finansowanie z USA. Rosja wielokrotnie też stosowała prowokacje, aby zdyskredytować działania opozycjonistów (ITV 2018; Ерофеева 2018).

Im sytuacja społeczno-ekonomiczna w Rosji staje się poważniejsza, tym większa jest potrzeba kontynuowania prac emigracji rosyjskiej. Forum Wolnej Rosji jest przykładem dobrej praktyki i współpracy w tym zakresie. To także okazja do spotkań, nawiązania kontaktów, wymiana doświadczeń, dyskusji nad konkretnymi projektami działaczy z Rosji i spoza kraju, którzy na co dzień nie mają takiej możliwości. Uczestnicy Forum są autorami zainicjowanej w 2017 r. tzw. listy Putina, zawierającej nazwiska osób, w tym polityków, dziennikarzy, adwokatów, dyplomatów, biznesmenów popierających reżim Putina. W ich ocenie w dłuższej perspektywie ich działania osłabią pozycję władzy, a Putin utraci kontrolę nad stabilnością państwa.

Słabość Forum to relatywnie ograniczony krąg prelegentów, wśród których dominują osoby mieszkające poza Rosją i z przyczyn politycznych mają utrudniony powrót (w związku z tym ich wiedza na temat rzeczywistej sytuacji w Rosji może być nieaktualna lub częściowa), a głos reprezentantów innych niż Moskwa i Petersburg dużych miast i regionów jest niewielki. Skład panelistów odpowiada stanowi aktywności obywatelskiej w całej Rosji – podczas gdy w dużych miastach opozycja jest liczniejsza, a przez to obraz aktywności społecznej wydaje się być optymistyczny, w małych miastach i regionach oddalonych od centrów grupy są mniej liczne i mniej zaangażowane. Choć potencjał obywatelski w Rosji jest znaczny, obecne rozdrobnienie opozycji „po różnych stronach barykad i z różnych linii frontu” nie pozwala na realny wpływ na władzę i nie jest jasne, co mogłoby stanowić ów katalizator aktywizacji społecznej (Новые Известия 2018). Wydaje się, że mogłyby być to kwestie społeczne, jednak niedawne protesty przeciwko reformie emerytalnej nie wywołały masowego udziału obywateli w skali kraju, chociaż poważniejsze wystąpienia miały miejsce w dużych miastach, w szczególności w Petersburgu i Moskwie. Podobnie w przypadku ograniczenia wolności

słowa w Internecie – kilkutyśne akcje protestacyjne nie przyniosły rezultatów. Skłonności do większego zaangażowania społeczeństwa sprzyja również okres przedwyborczy, gdyż nastroje społeczne są obecnie zdecydowanie mniej przychylne Putinowi niż przed końcem poprzedniej kadencji⁵ (głównie za sprawą pogarszającej się sytuacji gospodarczej państwa). Wraz ze zbliżającymi się wyborami prezydenckimi w Rosji (2024) nasila się rywalizacja między oligarchami grupami interesu w Rosji i wzrasta poziom niepewności co do dalszej równowagi systemu, jednak wiele wskazuje na to, że obecna linia politycznej państwa będzie kontynuowana. Celem zainicjowanych niedawno prac nad poprawkami do Konstytucji Rosji jest zapewnienie poparcia społecznego za pomocą gwarancji socjalnych (Левада-Центр 2020b; ВЦИОМ 2020b). Brak społecznej reakcji utwierdza władzę w tym, że społeczeństwo nie jest zdolne do sprzeciwu wobec centralizacji władzy.

Czy emigracja oznacza więc historyczną porażkę: nie tylko w wymiarze osobistym, ale także porażkę całej grupy społecznej, która utraciła liderów, zdolnych do poświęcenia w imię wolności słowa i innych praw obywatelskich? Czy emigranci nie wykorzystują instrumentów demokracji w celu realizacji własnych partykularnych interesów, a postulat demokratyzacji jest jedynie mało realną ideą? Wyjazd z Rosji nie oznacza, że emigranci nie chcą utrzymywać związków z Rosją, przeciwnie – dalej chcą działać i walczyć o wolną Rosję. Sprzyjają im społeczność międzynarodowa, w tym państwa bałtyckie, które szczególnie rozumieją potrzebę wsparcia procesów demokratycznych, wynikającą z podobnych doświadczeń historycznych. Potencjalnie więc rosyjska emigracja w państwach bałtyckich może wpływać na sytuację polityczną w Rosji; realnie skala ich działań i efektywność są niewielkie. Brak wiedzy wśród obywateli o celach, motywach i skali działań opozycji to wynik słabości komunikacji między liderami opozycji a społeczeństwem, co przekłada się na małe poparcie dla ich inicjatyw (tabela 2). Wzrasta niedowierzanie społeczne i przekonanie, że opozycja realizuje własne prywatne cele. Autorytarny reżim i zastraszanie społeczeństwa, apatia i brak obywatelskiego zaangażowania w procesy polityczne w państwie, brak wypracowanych instrumentów współdziałania opozycji powodują, że obecnie nie ma podstaw by sądzić, że emigracja może przyczynić się do rychłych zmian społeczno-politycznych w Rosji.

⁵ Według danych Centrum Levady, w marcu 2018 r. działania Putina popierało 80% ankietowanych, a w styczniu 2020 r. 68% (Левада-Центр 2020a).

Tabela 2. Kim jest Nawalny?

Czy wie Pani/Pan kim jest Aleksander Nawalny? (w proc.)											
Odpowiedź	04. 2011	03. 2012	06. 2012	03. 2013	09. 2013	10. 2013	01. 2014	04. 2014	09. 2014	2015	2017
Tak	6	25	35	37	51	54	45	49	48	50	47
Nie	93	75	65	63	49	46	52	51	51	51	53

Źródło: Левада-Центр (2015).

Migracja Rosjan do państw bałtyckich mogłaby również teoretycznie wpłynąć na pozycję wspólnoty rosyjskojęzycznej na Łotwie i w Estonii, która uzyskałaby większy wpływ na władzę w państwie. Jednak tożsamość kolektywna mniejszości rosyjskojęzycznej w państwach bałtyckich (migrantów z okresu Związku Radzieckiego i ich potomków) jest dzisiaj słabym impulsem do działania i artykulacji swoich potrzeb. To zdecydowanie różni współczesnych rosyjskich emigrantów od mniejszości rosyjskojęzycznej w państwach bałtyckich, która nie wykazuje znacznego zaangażowania w polityczno-gospodarcze sprawy Rosji. Chce kultywować rosyjską kulturę, w związku z tym ograniczanie języka rosyjskiego w szkołach na Litwie, Łotwie i w Estonii postrzega jako łamanie praw człowieka. Dodatkowo mniejszość rosyjskojęzyczna jest bardzo podzielona i nie stanowi spójnej grupy. Szczególnie na Łotwie i w Estonii mniejszość wykazuje problemy integracyjne, które stanowią poważne wyzwania natury politycznej, kulturowej i społecznej dla stabilności i rozwoju tych państw.

Bibliografia

ITV (2018), *Несистемная оппозиция опять ищет свою версию свободной России по другую сторону границы*, https://www.itv.ru/news/2018-12-07/356940-nesistemnaya_oppozitsiya_opyat_ischet_svoyu_versiuyu_svobodnoy_rossii_po_druguyu_storonu_granitsy?fbclid=IwAR0tn-3JFSNF13BI9U9FgV29st2h8nAvKmIYpesF85mRgCyI6C94m3GKlN4 [dostęp: 19.02.2020].

- Balzer H. (2003), *Routinization of the New Russians?*, „The Russian Review”, Vol. 62, No. 1.
- Centrālā Statistikas Pārvalde (2020), <http://data.csb.gov.lv> [dostęp: 19.02.2020].
- Certus D. (2017), *A demographic portrait of Latvia today... and tomorrow*, Certus Think Tank, Riga, http://certusdomnica.lv/wp-content/uploads/2017/05/web_Certus_LatvijasDemografiskaisPortrets_2017_EN-1.pdf [dostęp: 19.02.2020].
- Delfi.lt (2019), *В Вильнюсе у посольства России прошел пикет в поддержку Ивана Голунова*, <https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/1068189/v-vil-niuse-u-posolstva-rossii-proshel-piket-v-podderzhku-ivana-golunova> [dostęp: 20.02.2020].
- Eesti Statistika (2020), <http://www.stat.ee> [dostęp: 10.02.2020].
- Free Russia Forum (2020), <https://www.forumfreerussia.org/en/> [dostęp: 19.02.2020].
- Jemberga S., Kolesnikova X. (2018), *Latvia's Golden Visas. Why Latvia's Once-Golden Visas Lose Their Shine*, RE:BALTICA, <https://en.rebaltica.lv/2018/03/why-latvias-once-golden-visas-lose-their-shine/> [dostęp: 25.02.2020].
- Jemberga S., Springe I. (2015), *Russians Moving to Latvia: Dream or Nightmare?*, OCCRP, <https://www.occrp.org/en/investigations/3754-russians-moving-to-latvia-dream-or-nightmare> [dostęp: 19.02.2020].
- Koinova M. (2009), *Diasporas and democratization in the postcommunist world*, „Communist and Post-Communist Studies”, nr 42.
- Kuczyńska-Zonik A. (2019), *Partnerstwo Wschodnie jako kluczowy element polityki zagranicznej państw bałtyckich*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 17, z. 2, DOI: 10.36874/RIESW.2019.2.5.
- Lyons T., Mandaville P. (2010), *Diasporas in Global Politics*, Center for Global Studies.
- Mushtaq Abbasi N. (2010), *The Pakistani Diaspora in Europe and Its Impact on Democracy Building in Pakistan*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm.
- Newsru (2019), *Росстат отчитался о рекордном числе уехавших из РФ в 2017 году, снизив реальное число эмигрантов в 6 раз*, <https://www.newsru.com/russia/16jan2019/rosstat.html> [dostęp: 17.02.2020].
- Oficialiosios Statistikos Portalas (2020), <http://osp.stat.gov.lt> [dostęp: 10.02.2020].
- Przybyła K. (2012), *Rosja wobec wewnętrznych wyzwań i zagrożeń w najbliższych latach*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 3/4.
- Radio Svoboda (2019), *„Проект”: Росстат в шесть раз занижает число уехавших из России*, <https://www.svoboda.org/a/29713531.html> [dostęp: 17.02.2020].
- Rogoża J. (2014), *Emigracja rozczarowanych*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 6.

- Semenova K. (2015), *A New Emigration: The Best Are Leaving. Par 1'*, Institute of Modern Russia (IMR), <https://imrussia.org/en/nation/2224-a-new-emigration-the-best-are-leavingpart-1> [dostęp: 17.02.2020].
- TVP Info (2018), *Wilno: Przy ambasadzie Rosji otwarto skwer im. Borysa Niemcowa*, <https://www.tvp.info/38647251/wilno-przy-ambasadzie-rosji-otwarto-skwer-im-borysa-niemcowa> [dostęp: 19.02.2020].
- World Bank Group (2020), *Doing Business 2020*, https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/pdf/db2020/Doing-Business-2020_rankings.pdf [dostęp: 17.02.2020].
- Ерофеева Е. (2018), *Строить забор, держать ружье и стрелять на поражение: оппозиционеры поговорили о судьбах России*, Vesti, https://www.vesti.ru/doc.html?id=3092336&fbclid=IwAR1CEWIM4SUDqDGkj8FMjt8wElRp8sQ5kdMokm324xo6EOnl-nVi34_rCcQ# [dostęp: 19.02.2020].
- Новые Известия (2018), *Компании Игоря Чайки и „Ростеха” займутся переработкой мусора*, <https://newizv.ru/news/society/24-04-2018/dochka-rosteha-i-igor-chayka-izbavyat-podmoskovie-ot-musora> [dostęp: 20.02.2020].
- Левада-Центр (2015), *Navalny*, <https://www.levada.ru/en/2015/02/12/navalny/> [dostęp: 25.02.2020].
- Левада-Центр (2020a), *Одобрение деятельности Владимира Путина*, <https://www.levada.ru/indikatory/> [dostęp: 25.02.2020].
- Левада-Центр (2020b), *Россияне одобряют поправки в Конституцию, но не понимают смысл Госсовета*, <https://www.levada.ru/2020/02/11/rossiyane-odobryayut-popravki-v-konstitutsiyu-no-ne-ponimayut-smysl-gossoveta/> [dostęp: 25.02.2020].
- Пастухов В.Б. (1993), *„Новые русские”: появление идеологии*, http://www.civisbook.ru/files/File/Pastukhov_1993-3.pdf [dostęp: 26.02.2020].
- ВЦИОМ (2020a), *Доверие политикам*, Всероссийский центр изучения общественного мнения, https://wciom.ru/news/ratings/doverie_politikam/ [dostęp: 25.02.2020].
- ВЦИОМ (2020b), *Россияне оценили поправки к Конституции*, Всероссийский центр изучения общественного мнения, <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=10171> [dostęp: 25.02.2020].

THE POTENTIAL OF RUSSIAN POLITICAL EMIGRATION IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF RUSSIA ON THE EXAMPLE OF THE BALTIC STATES

Abstract

The main purpose of this paper is to indicate the circumstances and the character of emigration from Russia, particularly to pay attention to Russians who have left Russia for ideological and political reasons over the past decade, and have chosen Lithuania, Latvia or Estonia as a place of their residence. Currently, in the Baltic States, due to their geographical proximity and critical attitude towards Russia, many Russian immigrants have been continuing their opposition activities. The aim of the paper is to analyse if Russian emigration activities may potentially become a catalyst for systemic changes in Russia in the future. Critical analysis of the topic proves, however, that despite the dynamic cooperation development and initiatives undertaken by the emigrants, their effectiveness is low, therefore there is no reason to suppose they would lead to the imminent socio-political changes in Russia.

Keywords: Emigration, the Baltic states, democratization, Russia.

JEL Codes: F22, F50

Afiliacja: **dr Aleksandra Kuczyńska-Zonik**
Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
e-mail: kuczynska.zonik@ies.lublin.pl